

کاربست قوانین معاملات اسلامی در نظام قراردادهای بازار سرمایه ایران علی اصغر حیدری^۱

چکیده

مهم‌ترین هدف پژوهش مذکور مطالعه پیرامون به کارگیری قواعد معاملات اسلامی در قراردادهای بازار سرمایه ایران توسط کنشگران (کلیه افراد حقیقی و حقوقی که در بورس اوراق بهادار فعالیت اقتصادی دارند) بورس اوراق بهادار تهران می‌باشد. در این راستا، بر اساس چهار نظریه از قواعد معاملات اسلامی تحت عناوین قواعد لاضرر، اکل مال به باطل، غرر و ربا، فروض اساسی اسلامی در معاملات کنشگران بازار سرمایه مورد آزمون قرار گرفت. در تحلیل داده‌ها از روش آزمون مکرر استفاده شده و نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که بین میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه گزاران و آگاهی سرمایه‌گذاران از این چهار قاعده، هیچ رابطه معناداری وجود ندارد. از مصاحبه‌های مکمل نیمه ساختار یافته نیز چنین استنباط می‌گردد که هنگامی که کمیته فقهی مجربی بر معاملات بازار سرمایه گزاران نظارت می‌کند کنشگران ساختار معاملات را اسلامی و شرعی مفروض پنداشته و مستقیماً به اسلامی بودن یا نبودن آن توجهی نمی‌کنند.

واژگان کلیدی: بازار سرمایه، کمیته فقهی، معاملات اسلامی، قواعد چهارگانه اسلامی، قوانین

۱- مقدمه

در میان تمامی فرقه‌های اسلامی رعایت چهار قاعده اسلامی در معاملات امری واجب و در میان رهبران و صاحب‌نظران همنظری کامل وجود دارد. فلسفه اصلی پیروزی از این اصول چهارگانه ایجاد بستری عادلانه در معامله است. اما چگونگی بکارگیری دقیق این

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت مالی، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران
heidarisalman67@gmail.com

قواعد همواره موضوع بحث بوده است. اگرچه در مورد ضرورت و رعایت به کارگیری این قواعد در قراردادهای بازار سرمایه ایران تردیدی وجود ندارد، اما توجه کنشگران فردی به این قواعد نیز جدا از نظارت کمیته فقهی بر بازار موضوعی مهم است که نشان می‌دهد تا چه حد عاملیت نیز می‌تواند نقش تعیین کننده‌ای در ساختار نهایی معاملات داشته باشد. در سال‌های اخیر با افزایش چشمگیر کنشگران بازار سرمایه در ایران اسلامی و گسترش نوعی آگاهی اسلامی در کل، این ضرورت بوجود آمده است تا رابطه بین نظریه (آگاهی نسبی اسلامی مردم) و عمل به قواعد اسلامی مورد تحقیق و آزمون قرار گیرد. به عبارت دیگر، این سوال مطرح می‌گردد که آیا آگاهی و توجه همگان به قواعد معاملات اسلامی، بطور آگاهانه در کنش معامله‌گران در عمل نیز مورد نظر قرار می‌گیرد. (کاتوزیان، ۱۳۷۷).

تاریخ تحولات اقتصادی کشورهای اسلامی بویژه ایران نشان می‌دهد، شرط نخست موفقیت بلند مدت موسسات و نهادهای اقتصادی در سازگاری آن‌ها با اعتقادات و فرهنگ اسلامی مسلمانان نهفته است. طی صد سال گذشته، نهادها، روش‌ها، و ابزارهای مختلف مالی از مغرب زمین وارد کشورهای اسلامی شده و خیلی از آن‌ها برای زمانی کوتاه درخشش خوبی نیز داشته‌اند. اما بعد از روشن شدن ماهیت آنها، تنها آن گروه که با باورها و فرهنگ دینی مردم سازگار بودند، ماندگار شده‌اند و بقیه دچار چالش شده و به ضعف گراییده‌اند. موضوع ابزارهای مالی نیز از این قاعده کلی مستثنی نیست. عدم مجال حضور و یا عدم گسترش برخی ابزارهای مالی (اوراق قرضه، سهام ممتاز با سود ثابت جمع شونده، سهام ممتاز مشارکتی جمع شونده، سهام ممتاز با نرخ سود شناور جمع شونده، سهام ممتاز با نرخ سود شناور غیر جمع شونده و ...) در بازارهای مالی اسلامی من جمله ایران، به دلیل عدم پیروی از ضوابط عمومی چهارگانه قراردادهای بازار سرمایه (که در ادامه ذکر آن‌ها خواهد رفت) و عدم تطابق با آموزه‌های اسلام و باورها و فرهنگ دینی مردم، خود شاهد گویای این ادعاست (موسویان، ۱۳۸۷، ص ۴۱).

بورس اوراق بهادار به عنوان مهم‌ترین نماد متشکل بازار سرمایه‌ی هر کشور، پس اندازه‌های ریزو درشت، کوتاه مدت و بلند مدت جامعه را جذب کرده و بسوی طرح‌های مولد اقتصادی هدایت می‌کند. حال از آنجا که مبدا چنین نگرشی کشورهای غربی بوده است، لذا بر اساس مبانی ارزشی و حقوقی آنان می‌باشد، که در مواردی با مبانی ارزشی و حقوقی اسلام سازگار نیست. (موسویان، ۱۳۸۷، ص ۳۱).

هدف این مقاله پاسخگویی به این مساله است که معامله گران تالار بورس اوراق بهادار (معامله گران حقیقی) به چه میزان از ضوابط عمومی چهارگانه حاکم بر قراردادهای بازار سرمایه آگاهی دارند و متعاقباً این آگاهی خود را به چه میزان در فرآیند داد و ستدهایشان دخیل می‌کنند.

۲- بیان مساله

شریعت مقدس اسلام هر قرارداد عقلایی که نهی خاص یا عام نداشته باشد را تایید و امضا کرده است و آن را لازم الوفا می‌داند. شارع مقدس در برخورد با معاملات عرف و عقلا، روش اصلاحی را پیش گرفته است، نسبت به گروهی از معاملات که اساساً مضر می‌باشد مانند قمار، با فرض اینکه از نظر عقلا معامله باشد برخورد سلبی دارد، آن را حرام و باطل می‌شمارد و نسبت به گروهی دیگر با پذیرش اصل معامله چون بیع و قرض شرایطی را لحاظ می‌کند. برای مثال اعلان می‌کند که بیع و قرض باید خالی از ربا باشند (موسویان، ۱۳۸۷، ص ۷۷).

دین اسلام برای تنظیم روابط عقلایی و رعایت عدالت و استحقاق حقوق فرد و جامعه و برای جلوگیری از منازعات آتی، آن دسته از معاملات و قراردادهای که (اکل مال به باطل)، (ضرری)، (غرری) و (ربوی) هستند را ممنوع کرده است. بنابراین هر معامله شناخته شده و متحدث که دارای یکی از این ویژگی‌ها باشد، از نظر اسلام ممنوع خواهد بود. طبق دیدگاه فقه اسلامی، میتوان از این چهار ویژگی تحت عنوان ضوابط عمومی قراردادهای بازار سرمایه یاد کرد (موسویان، ۱۳۸۷، ص ۱۸۹). همچنین ذکر این نکته ضروری است که این ضوابط مطرح شده از سوی اسلام جز برای سامان دهی منظم، جلوگیری از ظلم و بی عدالتی و جلوگیری از نزاع‌ها و کشمکش‌های احتمالی آینده نیست و اگر اسلام با معاملات منتهی به اکل مال به باطل، معاملات غرری، ضرری و ربوی مخالفت می‌کند، نه از باب تعبد بلکه بخاطر تحقق عدالت، رفع شبهات و شفاف سازی و حفظ حقوق افراد جامعه و پیشگیری از اختلافات احتمالی است (موسویان، ۱۳۸۷، ص ۴۵۸).

بورس اوراق بهادار هم به عنوان مهم ترین نماد متشکل بازار سرمایه ی هر کشور از این قاعده مستثنی نیست و همانند سایر بازارهای معاملات اسلامی، لزوم آشنایی معامله گران آن با ضوابط عمومی چهارگانه ی حاکم بر قراردادهای بازارهای اسلامی و لزوم رعایت

این ضوابط از سوی آنها در معاملاتشان به شدت احساس میشود و ضروری به نظر می‌رسد، تا اینکه این نهاد مالی بتواند نقش خود را بعنوان یکی از بازارهای مالی بر اساس مبانی ارزشی و حقوقی اسلام بخوبی ایفا کند.

۳- اهمیت و ضرورت تحقیق

نقش مهم و بسزای بازار بورس اوراق بهادار به عنوان یکی از بازارهای مالی در اقتصاد هر کشوری و همچنین تاثیرگذاری قابل توجه و غیر قابل اغماض آن در چرخه اقتصاد (تجهیز منابع مالی، تخصیص بهینه منابع، توزیع عادلانه درآمد، تقسیم مالکیت‌های بزرگ و ...) برای همگان تثبیت شده است. کاملاً واضح است که شرط موفقیت و کارآمدی این نهاد مالی، همچون سایر نهادها و موسسات مالی دیگر پیروی از اصول و معیارهای اقتصادی (مبانی و شاخص‌های اقتصاد خرد، مبانی و شاخص‌های اقتصاد کلان) است. افزون بر این در کشورهای اسلامی همچون ایران شرط دیگر و لازم موفقیت موسسات و نهادهای اقتصادی، سازگاری آنها با مبانی ارزشی و حقوقی اسلام است که تحت عنوان اصول و ضوابط فقهی عمومی و اختصاصی حاکم بر معاملات مورد بحث واقع می‌شوند (این ضوابط، ضوابطی هستند که اسلام برای نفس معامله و قرارداد در نظر گرفته است، افزون بر این‌ها ضوابطی چون بلوغ، رشد، رضایت برای متعاقدين وجود دارد که در کتب فقهی و حقوقی بطور مفصل بحث می‌شود که در این مقال مجال پرداختن به آنها تنگ است) و در بازارهای سرمایه تحت عنوان ضوابط عمومی و اختصاصی قراردادهای بازار سرمایه از دیدگاه فقه اسلامی معنی می‌گیرند.

حال با توجه به اهمیت نقش ذکر شده برای بازار بورس اوراق بهادار به عنوان مهمترین نماد متشکل بازار سرمایه هر کشور، و لزوم پیروی موسسات و نهادهای اقتصادی در کشور های اسلامی از مبانی ارزشی و حقوقی اسلام، ضروری است این مهم بررسی شود که ضوابط فقهی عمومی و اختصاصی حاکم بر معاملات تا چه اندازه بر معاملات این بازار استوار است؟ لذا از جهت اهمیت این موضوع و با توجه به اینکه تا اکنون در کشور تحقیقی که این مساله را بخوبی واکاوی و روشن کند انجام نگرفته است بر آن شدیم تا میزان تاثیر و تاثیر ضوابط عمومی قراردادهای بازار سرمایه از دیدگاه فقه اسلامی را در این بازار در قالب این پژوهش مورد بررسی قرار دهیم.

۴- چارچوب نظری: ضوابط عمومی قراردادهای بازار سرمایه از دیدگاه فقه اسلامی

۱.۴. ممنوعیت اکل مال به باطل

از ضوابط عمومی قراردادهای ممنوعیت اکل مال به باطل است. این ضابطه عمومی افزون بر اینکه یک ضابطه کلی حاکم بر همه قراردادهای و روابط مالی - اسلامی است حتی بر بسیاری از ضوابط عمومی دیگر نیز ناظر می‌باشد. هر نوع تصرف در اموال دیگران بدون داشتن زمینه پرداخت عقلایی (اکل مال به باطل) شمرده می‌شود. هر چند که طریق به دست آوردن مال از اسباب حق چون قرض باشد. نتیجه اینکه (اکل مال به باطل) از نظر قرآن، سنت، و فقه اسلامی حرام بوده و به عنوان یک ضابطه عمومی در تمام عرصه‌های مالی جریان دارد. از مستندات اصلی فقها در ضابطه کلی ممنوعیت (اکل مال به باطل) آیه ۲۹ سوره نسا است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَن تَرَاضٍ مِّنْكُمْ» (نسا: ۲۹)؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید اموال یکدیگر را به باطل نخورید مگر آن که تجارتي یا تراضی از شما باشد. از نظر قواعد زبان عربی (باء) در کلمه (بالباطل) یا (باء سببیت) است یا (باء) مقابله. اگر بقاء سببیت باشد، مفهوم آیه چنین می‌شود: اموالتان را میان خود به سبب باطل نخورید، به عبارت دیگر در اموال یکدیگر از طریق (سبب باطل) یعنی معامله ای که از نظر شرعی باطل است، تصرف نکنید. اگر بقاء مقابله باشد، معنای آیه اینگونه است: اموالتان را میان خود در مقابل امر باطل نخورید. در این صورت آیه شریفه شامل معاملاتی می‌شود که در آنها کسی مالی را از دیگری تملک کند و در مقابل آن عوض ارزشمندی به صاحب مال ندهد.

۲.۴. ممنوعیت ضرر و ضرار

یکی دیگر از ضوابط عمومی اکثر ابواب فقه، بویژه باب معاملات، قاعده نفی ضرر است. به این معنا که این قاعده بر معاملات و مبادلات عقلایی حاکم است و شرع مقدس اسلام تنها آن گروه از معاملات و مبادلات را تایید می‌کند که اصل معامله، اطلاق معامله و یا شرایط معامله باعث ضرر و ضرار نشود. در غیر اینصورت بوسیله ضابطه نفی ضرر یا به بطلان معامله حکم می‌کند و یا با آوردن قیودی معامله را مقید به رعایت شرایطی می‌کند و در جایی که ضرر از وجود شرایط ناشی شده باشد آن شرایط را الغا می‌کند.

۱.۲.۴. مدارک قاعده نفي ضرار

الف. قرآن

در قرآن آیه ای که درصدد نفي ضرر به صورت یک قاعده کلی باشد، نیامده است، لکن در آیات متعددی احکامی ارائه شده که از باب تعلیق حکم به وصف و تنقیح مناط می‌توان نفي ضرر را بصورت یک قاعده کلی اثبات کرد.

«وَلَا يَضَار كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَ إِن تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ» (بقره: ۲۸۲)؛ نباید به نویسنده و شاهد (قرارداد، به خاطر حق گویی) زبانی برسد (و تحت فشار قرار گیرند). و اگر چنین کنید از فرمان پروردگار خارج شده اید.

ب. روایات

عمده دلیل فقها بر قاعده نفي ضرر، به صورت یک قاعده روایات است. برخی از محققان بیش از صد روایت در این زمینه آورده اند (موسوی، ۱۳۷۶، ص ۴۳). گروهی از این احادیث مشتمل بر تعبیر (لا ضرر و لا ضرار) هستند که بصورت مستقیم و به نحو کلی دلالت بر قاعده می‌کنند، گروه دیگر مشتمل بر احکامی هستند که به نفي ضرر تعلیل شده اند و می‌توان برای اثبات قاعده به آن‌ها استناد کرد.

ج. عقل

برخی از محققان معتقدند نفي ضرر و ضرار بصورت کلی، از اموری است که عقل بصورت مستقل بر آن حکم می‌کند، به این معنا که عقل با قطع نظر از وجود آیات و روایات، به استقلال، حکم به نفي ضرر و ضرار می‌دهد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۲۸؛ محقق داماد، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۱۳۴).

۲.۲.۴. دیدگاه فقیهان پیرامون قاعده نفي ضرر

۱. نظریه شیخ انصاری

به اعتقاد شیخ از آن‌جا که ضرر در عالم واقع وجود دارد، به ناچار بایستی تقدیری در جمله باشد و آن اینکه، (لا حکم ضرری فی الاسلام)، یعنی حکم ضرری در اسلام نیست. به عبارت دیگر هر حکمی که از ناحیه شارع صادر شود، اگر مستلزم ضرر باشد یا از جهت اجرای آن ضرری برای مردم حاصل شود، طبق قاعده لا ضرر آن حکم برداشته می‌شود. برای مثال حکم شارع به لزوم بیع غبنی، ضرر به حال مغبون است، پس لزوم بیع غبنی نفي

می‌شود. یا جواز ضرر زدن به دیگری، حکم ضرری است و به وسیله قاعده نفی می‌شود (انصاری، ۱۴۲۰، ص ۳۷۲).

۲. نظریه امام خمینی

امام خمینی قاعده لا ضرر را از باب حکم سلطانی می‌داند. به اعتقاد ایشان پیامبر علاوه بر شان نبوت و تبلیغ احکام الهی، شان ریاست و قضاوت هم دارند و قاعده لا ضرر از جمله احکام حکومتی و اجرایی رسول اکرم می‌باشد. یعنی حضرت در مقام حکمرانی با بیان (لاضرر و لا ضرار) به عنوان یک ضابطه حکومتی، مردم تحت امر خود را از وارد کردن ضرر و خسارت به یکدیگر منع فرموده است. البته اطاعت این فرمان بر همه مسلمانان واجب است (موسوی خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۵۱).

۳.۲.۴. قلمرو قاعده نفی ضرر

۱. شمول قاعده بر نفی حکم تکلیفی و وضعی

۲. شمول قاعده بر امور عدمی

۳. تقدیم قاعده نفی ضرر بر ادله احکام اولیه

۴. تقدیم قاعده لا ضرر بر قاعده تسلیط مردم بر اموال

از بررسی قاعده لا ضرر و لا ضرار به این جمع بندی می‌رسیم که آن دسته از معاملات عقلایی که اصل معامله یا یکی از اوصاف معامله یا نبود شرطی در معامله منتهی به ضرر دیگری شود از نظر شرع حرام و ضمان آور است. به این جهت اسلام معامله یکی از شرکا بدون لحاظ حق شفعه، لزوم بیع غبنی بدون لحاظ خیار غبن برای مغبون و حق بهره برداری از مالکیت خصوصی با وارد کردن ضرر به دیگری را مجاز نمی‌داند و به تناسب مورد به وجود حق شفعه، عدم لزوم بیع غبنی و حق خیار مغبون و ایجاد محدودیت هایی برای مالکیت خصوصی حکم می‌کند.

۳.۴. ممنوعیت غرر

یکی از ویژگی‌های فقه اسلام در بخش معاملات ممنوعیت معاملات غرری است. فقهای اسلام برخی از معاملات را به سبب وجود غرر باطل می‌دانند. از آنجا که عمده دلیل قاعده، روایات به ویژه حدیث نبوی معروف نهی النبی عن بیع الغرر است، به اصطلاح، اجماع مدرکی خواهد بود و خود ارزش مستقلی نخواهد داشت و نقل آن صرفاً برای اعلان تسالم

فقه‌هاست. طبق تحقیق مرحوم نراقی این حدیث را سید در انتصار، ابن ادریس در سرائر، علامه در تذکره، پسر علامه در شرح قواعد، فاضل مقداد در التنقیح، شهید در قواعد و حاجبی در مختصر نقل کرده اند (نراقی، ۱۳۷۵، ص ۸۴). امام خمینی (ره) در خصوص این حدیث دارند که: چنان که حکایت شده، شیعه و سنت بر این حدیث نبوی استناد می‌کنند و آن از طرق متعدد در وسائل و مستدرک الوسائل نقل شده است و اشکالی در استناد به آن نیست (موسوی خمینی، ۱۳۷۹، ج ۳، ص ۲۹۵). هم چنین نیز استناد دیگری به روایت دعائم الاسلام از امیرالمومنین (ع) است. از حضرت علی (ع) درباره فروش ماهی در نیزار، شیر در پستان و پشم در پشت گوسفندان پرسیده شد، حضرت فرمودند: هیچ یک از این‌ها جایز نیست، زیرا مجهول و ناشناخته و قابل کم و زیاد شدن است و این غرر است (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۳، ص ۲۳۵). این روایت گرچه به مصادیق خاص بیع ناظر است لکن به جهت تعلیلی که در آن وجود دارد، قابل تعمیم است. البته از حیث سند مرسل بوده و به تنهایی قابل استناد نیست.

۱.۳.۴. معنای قاعده نفی غرر

لغویین معانی متعددی برای غرر و مشتقات آن مطرح کرده اند. راغب اصفهانی غرر را به معنای خطر می‌داند و حدیث نبوی را به همان معنا تفسیر می‌کند (اصفهانی، ۱۳۸۷، ماده غرّ). قاموس اللغة، غرر را اسم مصدر غرّ به معنای فریب دادن می‌داند. وی می‌گوید: غرّه غراً و غروراً و غرّه به معنای، او را فریب داد، به وسیله باطل گول زد (فیروز آبادی، ج ۲، ص ۱۰۰). ابن اثیر می‌گوید: بیع الغرر ما کان له ظاهر یغیر المشتري و باطن مجهول؛ بیع غرری بیع کالایی است که ظاهری فریب‌نیده و باطنی مجهول دارد. الصحاح آن را از باب غفلت می‌داند و می‌گوید: رجل غر و غریر یعنی فردی بدون تجربه، نا آگاه، الغرّه به معنای الغفلة، الغار یعنی غافل و غرر به معنای خطر (جوهری، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۷۴۸). امام خمینی (ره) نیز معنای اصلی غرر را «خدعه» می‌داند و معتقد است سایر معانی چون، «آن چه ظاهری فریب‌نده و باطنی مجهول دارد»، «آن چه انسان را در معرض هلاک قرار می‌دهد»، «خطر»، «غفلت»، «آن چه مورد اعتماد و تعهد نیست» که از طرف لغویین و فقها مطرح شده است، همگی به خدعه برمی‌گردد. ایشان در حدیث نبوی نیز مناسب ترین معنا برای غرر را معنای خدعه می‌داند (موسوی خمینی، ۱۳۷۹، ج ۳، صص ۲۹۸-۲۹۵).

۲.۳.۴. تطبیقات قاعده نفی غرر

فقها در تطبیق قاعده نفی غرر مواردی را بیان کرده اند که به اهم آنها اشاره می‌کنیم که البته دلیلی بر انحصار در این موارد نیست و در برخی از موارد علاوه بر قاعده نفی غرر، ممکن است دلیل دیگری نیز بر بطلان معامله دلالت کند: خطر عدم وجود یک از عوضین. خطر عدم قدرت بر تسلیم عوضین. خطر عدم اطلاع از ارزش عوضین. خطر عدم اطلاع از خصوصیات و شرایط معامله.

۴.۴. ممنوعیت ربا

شاید مهم‌ترین و شاخص‌ترین تفاوت اقتصاد اسلامی با سایر اقتصادها، ممنوعیت ربا از دیدگاه اسلام باشد. در حالی که ربا و بهره در تار و پود اقتصاد متعارف حضور دارد و به اشکال مختلف اوراق قرضه، سپرده‌ها، وام‌ها و اعتبارات بانکی، کارت‌های اعتباری و ... در همه ابعاد اقتصاد سرمایه داری جریان دارد، اسلام با شدت تمام از آن نهی کرده، از گناهان کبیره شمرده و مرتکب شونده آن را نه تنها به عقاب دردناک اخروی بیم داده، به مبارزه دنیوی نیز تهدید کرده است. بحث از ربا و تبیین ابعاد مختلف آن نیازمند تحقیق مستقل و مفصل است. ما در این قسمت با رعایت اختصار، به اندازه نیاز به بررسی ربا می‌پردازیم (موسویان، ۱۳۸۷، صص ۱۳۳-۱۳۲).

۱.۴.۴. مدرک تحریم ربا

روشنی حکم تحریم ربا و مستند بودن آن به قرآن، سنت، اجماع و انفاق مسلمانان به قدری واضح است که جای هیچ بحث و گفت و گویی نمی‌ماند. به طوری که در طول تاریخ اسلام هیچ کس در آن تردید نکرده است. امام خمینی در این باره می‌فرماید: حرمت ربا به وسیله قرآن و سنت و اجماع مسلمین ثابت است، بلکه بعید نیست که حرمت آن از ضروریات دین باشد (موسوی خمینی، ۱۴۱۶، ج ۱، ص ۴۹۲).

بنابراین شاید بحث از مدرک حکم بی‌فایده باشد. البته بحث‌های زیادی پیرامون ماهیت ربای محرم در اسلام صورت گرفته است، به طوری که دیدگاه‌های متفاوت و گاه متناقض مطرح شده است. غالب این اختلاف‌ها به این نکته بر می‌گردد که ربای رایج در عصر تشریح چه بود؟ اسلام چگونه آن را تحریم کرد؟ قلمرو حرمت ربا تا کجا است؟

۱.۱.۴.۴. ماهیت ربای عصر تشریح

بررسی متون تاریخی، حدیثی و تفسیری نشان می‌دهد که ربای مرسوم در جزیره العرب اختلافی با ربای رایج در جوامع دیگر نداشت و به طور کلی در دو مورد مطرح بود: ربا در قرض، مالی را تا مدت معینی قرض می‌دادند و در مقابل شرط می‌کردند که بدهکار مقداری زیاد تر بپردازد و مقدار زیادی طبق توافق طرفین به صورت ماهانه یا سالانه پرداخت می‌شد. ربا برای تمدید مدت بدهی، وقتی بدهکار در سررسید قدرت پرداخت بدهی را نداشت، در قبال تمدید مدت، بر مبلغ بدهی افزوده می‌شد (بخش فرهنگی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۸۱، صص ۹۲-۸۴).

۲.۱.۴.۴. کیفیت تحریم ربا در قرآن

گروهی از مفسران و محققان، تحریم ربا را همانند تحریم شراخواری به صورت تدریجی می‌دانند. این افراد معتقدند: در عصر ظهور اسلام، رباخواری در جزیره العرب چنان گسترده بود که امکان تحریم دفعی آن وجود نداشت، لذا خداوند متعال با فرستادن آیات مختلف از آغاز بعثت، ربا را مورد نکوهش قرار داد و به تدریج زمینه تحریم قاطع و فراگیر آن را مهیا کرد (درآز، ۱۴۰۷، ص ۱۹).

۳.۱.۴.۴. ربا در سنت

عن فقه الرضا (ع):

اعلم یرحمک الله ان الربا حرام سحت من الکبائر و ممّا قد وعد الله علیه النار فنعود بالله منها و هو محرّم علی لسان کل نبی و فی کلّ کتاب (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۳، ج ۳۳، ص ۱۲۱)؛ بدان که خدا تورا رحمت کند، به درستی که ربا حرام و پلید و از گناهان کبیره و از جمله جرایمی است که خداوند بر آن وعده عذاب داده است. پس از آن به خدا پناه می‌بریم. ربا در کلام همه پیامبران و در همه کتاب‌های آسمانی حرام شده است.

۲.۴.۴. انواع ربا

فقیهان بزرگ اسلام ربا را به دو قسم ربای قرضی و ربای معاملی تقسیم می‌کنند.
ربای قرضی

ربای قرضی چه در زمان‌های گذشته و چه در عصر حاضر رایج ترین نوع ربایی است که در جوامع مختلف وجود داشته و دارد، به این صورت که فرد برای تأمین نیاز مالی - برای امور مصرفی یا سرمایه گذاری - تقاضای قرض می‌کند و در ضمن قرارداد، متعهد می‌شود آن چه را می‌گیرد، همراه با زیاده برگرداند. در حقیقت ربای قرضی، قرارداد قرضی است که در آن شرط زیاده شده است. چنانچه از قرآن و سنت بیان شد، چنین ربایی حرام است (عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۱۶۰، باب ۱۸).

ربای معاملی

در سنت معصومین (ع) نوع خاصی از ربا به نام «ربای معاملی» تحریم شده است، این نوع ربا در گذشته که مبادله کالا با کالا رواج داشت، بیش تر بود. لذا بخش مهمی از مباحث ربا در کتاب‌های فقهی به آن اختصاص دارد. اکنون که بیش تر معاملات به صورت پولی است، ربای معاملی کمتر مطرح می‌شود، در عین حال در بعضی موارد جریان پیدا می‌کند.

۴- پیشینه ی تحقیق

در این بخش مطالعاتی که مرتبط با کاربست قواعد معاملات اسلامی در قراردادهای بازار سرمایه توسط کنشگران این بازار می‌باشد، بیان می‌گردد. در ایران مطالعه مستقیمی در این ارتباط وجود ندارد و مطالعات مربوط به راه کارها، آثار، پیامدها، محدودیت ها و فرصت‌های پیاده سازی فروض اساسی معاملات اسلامی در بخش‌های مختلف اقتصادی جامعه است. موسویان در پژوهشی به بررسی جامع فقهی و اقتصادی ابزارهای مالی اسلامی (صکوک) می‌پردازد و فرصت‌ها، تهدیدها، موقعیت‌ها، ضرورت‌ها، بایسته‌ها و پیامدهای پیاده سازی آن‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهد و در نهایت نتایج به دست آمده از این پژوهش نشان می‌دهد که آموزه‌های دین اسلام نه تنها مانع پیشرفت و نوآوری در عرصه معاملات نیست بلکه به مقتضای اصل لفظی صحت معاملات که از آیات و روایات استنباط می‌شود، زمینه را برای هر نوع نوآوری فراهم می‌کند. بنابراین فعالان بازارهای مالی و شرکت کنندگان در بازارهای اوراق بهادار می‌توانند با استناد به اینکه " مطابق آیات و روایات تمام معاملات عقلایی تا زمانی که بصورت خاص یا در ضمن دلیل عام مورد نهی قرار نگیرد، صحیح و لازم است " با رعایت ضوابط عمومی " ممنوعیت اکل مال به باطل، نفی ضرر، نفی

غرر و نفی ربا" به طراحی شیوه‌ها و ابزارهای مالی جدید اهتمام ورزیده، جامعه اسلامی را در رشد و توسعه اقتصادی یاری کنند (موسویان، ۱۳۸۷، صص ۴۶۰-۴۵۹).

احمدیان و حسن زاده طی پژوهشی تاثیر ابزارهای مالی اسلامی را بر رشد سرمایه گذاری مورد بررسی قرار داده و پیش بینی می‌کند که با انتشار ابزارهای مالی اسلامی (صکوک) و مقبولیت آن بین سرمایه گذاران ظرفیت سرمایه گذاری از میزان ۱۶۶۹۶۲۰ و ۱۶۶۷۲۰۴ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۳ به میزان ۴۰۲۶۳۶۸ و ۵۶۵۵۹۱۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۹۳ برسد. همچنین میزان سرمایه گذاری بدون انتشار صکوک در سال ۱۳۸۳ معادل ۱۴۵۶۵۰۳ میلیارد ریال و در سال ۱۳۸۶ معادل ۱۷۴۵۴۸۹ میلیارد ریال بوده است که بسیار کمتر از زمان انتشار صکوک می باشد. همچنین پیشنهاد می‌شود که با توجه به اهمیت این ابزارها زمینه مناسب برای ایجاد بازار ثانویه مناسب برای خرید و فروش این اوراق فراهم و نقدشوندگی آنها تسهیل گردد (احمدیان و حسن زاده، ۱۳۹۱، صص ۵۸-۲۹).

محرابی تحت پژوهشی به بررسی موقعیت خدمات مالی اسلامی در کشور مالزی پرداخته است و بیان می‌دارد که بازار صکوک در مالزی با موفقیت و استقبال فراوانی همراه بوده است که از این طریق می‌تواند انگیزه های لازم را برای شکل گیری یک بازار رو به رشد، پویا و پیشرفته برای اوراق بهادار به وجود آورد (محرابی، ۱۳۸۹، صص ۷۸-۷۱).

۵. روش شناسی

در این تحقیق از دو تکنیک مصاحبه نیمه ساختار یافته و پیمایش استفاده شده است. از آنجایی که امکان دسترسی به تعداد کل معامله گران، و هر گونه اطلاعات دیگری در مورد آنان در بازار سرمایه وجود ندارد، و اگر هم این امکان وجود داشته باشد دستیابی به چنین گروه بزرگی هزینه سنگینی دربردارد، چه برای تجمیع و گرد آوری اطلاعات و چه دسترسی به آنان، شیوه‌های دیگر نمونه گیری مد نظر قرار گرفت. شیوه‌ای که مورد توجه قرار گرفت شیوه‌ای بود که بتواند از طریق دسترسی به نظرات بخشی از گروه کنشگران در بازار معرف نظرات کل آنها باشد. شروع مرحله اول کار شبیه به نمونه گیری غیر احتمالی بود اما با روش "آزمون‌های مکرر" کار ادامه و به اتمام رسید. در مرحله نخست که در طول هفته دوم اسفندماه ۱۳۹۱ (۸ اسفند الی ۱۴ اسفند) صورت گرفت نظرات تعداد ۱۰۰ نفر از معامله

گران جمع آوری شد. در مرحله دوم از ۸ تا ۱۴ آبان ماه ۱۳۹۲ نیز نظرات تعداد ۹۸ نفر در طول هفته مورد پرسش قرار گرفت. اتفاقات و رویدادهای هر دو هفته متفاوت بودند اما نتایج بدست آمده بسیار نزدیک به یکدیگر بودند. با مشاوره‌های آماری تصمیم گرفته شد که مرحله دوم به منزله اشباع نظری در نظر گرفته شود. به نحوی که می‌توان همین دو آزمون را تا حدی به کلیه معامله گران بازار نیز تعمیم داد.

در هفته ای که آزمون اول انجام شد (هفته دوم اسفند ۱۳۹۱) وضع رویدادهای بیرونی و درونی موثر بر بازار چنین گزارش شد: در نخستین روز هفته (۸ اسفند) توقف نمادها و توصیه‌ها به سهامداران عمده برای افزایش عرضه‌ها و عدم خرید سهام، زمینه خروج نقدینگی از بازار سهام را فراهم کرد، تا اینکه بازار سرمایه در سایه خروج نقدینگی به شدت به سوی افت حرکت کرده و کاهش شدید شاخص را شاهد باشد. در همین حال در بازار طلا نیز دیروز با اعلام قیمت یک میلیون و دویست و پنجاه هزار تومانی پیش فروش سکه، این بازار بازدهی مناسبی را از خود به نمایش گذاشت. این امر در شرایطی بود که سرمایه‌گذاران بورس تهران با ۱/۵ درصد کاهش شاخص مواجه شدند که این امر به خروج نقدینگی شدیدتر در روزهای آینده منجر شد. کارشناسان، فروش‌های گسترده برخی از حقوقی‌های بازار برای تامین نقدینگی مورد نیاز در روزهای پایانی سال را به عنوان دلیل کاهش شدید نقدینگی در بازار می‌دانستند. پس از کاهش ۲/۵ درصدی شاخص کل در دو روز گذشته و رسیدن بسیاری از نمادها به خطوط قوی حمایتی خود، در این روز (۸ اسفند) در بازار شاهد تقویت قسمت تقاضا و ضعف فروشندگان در اکثر نمادها بودیم. این روز اگرچه بازار شروع خود را در ادامه رنگ قرمزروزهای قبل شروع کرده بود که با توجه به کاهش قیمت‌ها در روزهای قبل و جذاب شدن برای خرید، فشار تقاضا در اکثر نمادهای بازار، باعث بازگشت شاخص کل و رشد ۲۲۳ واحدی آن شد.

روز بعد (۹ اسفند) بودجه ۹۲ بدون حضور رئیس جمهور به مجلس فرستاده شد. بررسی درآمدها و هزینه‌های بودجه ای در سال ۹۲ نشان می‌داد، تراز عملیاتی بودجه سال آینده بیش از ۲۹ هزار و ۵۰۹ میلیارد تومان منفی است. به عبارت دیگر، هزینه‌های دولت بیش از ۲۹ هزار و ۵۰۹ میلیارد تومان از درآمدهایش بیشتر است. به علاوه، شروع مذاکرات سیاسی نمایندگان تهران و گروه ۵+۱ در آلماتی قزاقستان از اهمیت برخوردار بود. اعلام دیر هنگام احتمال پیشنهاد طرح جدیدی از سوی تهران به این مذاکرات موجب بروز جو انتظار

سومین کنفرانس آکادمی اسلامی ایرانی - مشرف

واکاوی معایم و نظریه های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی - مشرف

اردیبهشت و خرداد ۱۳۹۳

برای نتایج مذاکرات شده است. انتظار می رفت این مذاکرات که در آن روز نیز ادامه یافت، به توافقی برای برگزاری سلسله نشست های جدیدی میان دو طرف پرونده هسته ای کشورمان منجر شود.

معامله گران دیروز شاهد اعلام رسیدن تورم رسمی به رقم ۳۱ درصد بودند که در ۱۷ سال گذشته بی سابقه بوده است. این امر می تواند به معنای لزوم افزایش نرخ سود بانکی باشد، هرچند که مقامات بانک مرکزی بررسی چنین موضوعی را رد می کنند. در همین حال با اوج گیری تورم، بازار سهام باید از طریق افزایش سود شرکت ها بدون تغییر در قیمت یا کاهش قیمت و اصلاح P/E، خود را با بازده انتظاری شرایط تورمی کنونی مطابقت دهد و این امر موجب خواهد شد تا بازار با تغییرات ناشی از تورم مواجه باشد. روز گذشته ۳۶ سناتور آمریکایی در نامه ای به اتحادیه اروپا خواستند فشارهای خود را بر ایران به خاطر برنامه هسته ای این کشور تشدید کند. در همین حال ایران بارها آمادگی خود را برای گفتگو و یافتن راهکاری سیاسی جهت حل اختلافات اعلام کرده است."

رییس اتحادیه طلا و جواهر استان تهران با اشاره به عدم استقبال مردم از پیش فروش سکه بیان کرد: "قیمت اعلام شده از سوی بانک مرکزی بسیار بالا بوده و این قیمت باعث شده است که قیمت سکه در بازار آزاد افزایش یابد."

روز گذشته قیمت طلا در بازارهای جهانی به دلیل ترس از بالا رفتن بدهی برخی کشورهای منطقه یورو با رشد مواجه شد و به نظر می رسد دوباره به سرمایه گذاری مطمئنی برای بازیگران بازارهای جهانی تبدیل شده است. روز بعد (۹ اسفند) بازار کار خود را با رشد ۲۳۷ واحدی و ارزش معاملات ۹۱ میلیارد تومانی به پایان رسانید.

روز ۱۲ اسفند از جزئیات بودجه سال آتی، بحث افزایش ۵ برابری حقوق دولتی بهره برداری از معادن برای سال آتی می باشد. خبری که بازار امروز متاثر از این موضوع با افت روبرو شد. در نتیجه مبادلات ۱۲ اسفند، شاخص کل با افت ۳۷۴ واحدی روبرو شد و ارزش معاملات با ثبت عدد ۱۲۴ میلیارد تومان، همچنان نوید از بازگشت بازار می دهد.

در روز ۱۳ اسفند، در نتیجه معاملات، شاخص کل افت ۲۸۱ واحدی با ارزش معاملات ۱۹۶ میلیارد تومانی را تجربه کرد. روز بعد نیز (۱۴ اسفند) وزیر امور خارجه کشورمان گفت: از امروز به بعد شاهد رفع تدریجی تحریم ها خواهیم بود.

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارت ایران و جهان: بر سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

اردیبهشت و خرداد ۱۳۹۳

در روز ۱۴ اسفند، پس از اعلام نتیجه مثبت مذاکرات کشورمان با گروه ۱+۵ از سوی جلیلی و اظهار امیدواری کاترین اشتون از ادامه گفتگوها، روند قیمتی دلار و سکه معکوس گردید به طوری که طی ۴ روز معاملاتی گذشته نرخ دلار از ۳۷۸۰ تومان به ۳۳۸۰ تومان کاهش یافت. سکه نیز با قیمت یک میلیون و ۳۲۰ هزار تومان معامله شد. نکته جالب آن که با وجود کاهش قیمت دلار و سکه، بانک مرکزی قیمت پیش فروش سکه‌های خود را پایین نیاورده و همچنان بر قیمت یک میلیون و ۲۵۰ هزار تومان بود. بازار در ادامه عدم چشم اندازی روشن و واضح از آینده اقتصادی و سیاسی کشور در سال ۹۲، همچنان به روند کاهشی خود ادامه داد.

در نتیجه معاملات این هفته، شاخص کل بعد از افت و خیز زیاد، در نهایت به نقطه آغازین خود بازگشت و افت ۲۰ واحدی را در کارنامه امروز خود به ثبت رسانید. ارزش معاملات نیز نتوانست چیزی بیشتر از ۸۴ میلیارد تومان را به ثبت برساند تا احتیاط ناشی از ابهامات سهامداران را اثبات کند.

در هفته ای که آزمون دوم با روش آزمون مکرر انجام شد (هفته دوم آبان ماه ۱۳۹۲) وضع بازار به این شرح بود:

بازار امروز با حجمی بالاتر از روز گذشته اش و ارزش معاملات بیشتر، کار خود را پایان داد. در نتیجه معاملات روز، (۸ آبان ماه) شاخص کل ۳۸۵ واحد رشد کرد و به وسط کانال ۷۳۰۰۰ واحدی رسید.

روز ۱۱ آبان ماه با نزدیک شدن به روز ۱۳ آبان و عزم برخی از مسئولان مخالف عادی سازی روابط بین المللی، بر فشار عرضه‌ها افزوده شده است.

با انتشار گزارش‌های ۶ ماهه و تمرکز بر عملکرد محقق شده شرکت‌ها، بازار جو واقع‌بینی، متعادل و در عین حال به دور از هیجان‌زدگی به خود گرفته است. به گزارش پایگاه اطلاع‌رسانی بازار سرمایه (سنا)، محمودرضا خواجه‌نصیری مدیر نظارت بر بورس‌ها و بازارهای سازمان بورس با بیان مطلب فوق گفت: علاوه بر رفتار منطقی خریداران و سرمایه‌گذاران، عرضه‌های مناسب و خوب از طرف سهامداران حقیقی به روند نوسانات شکل معقول‌تری داده است تا تهدید و فرصت‌های غیرعادی در بازار حذف شود. خواجه‌نصیری با تأکید بر وجود بازار منطقی و معقول تصریح کرد: بخش قابل توجهی از هیجانات که ناشی از افزایش مستمر در هفته‌های گذشته بود فروکش کرده است، چون سرمایه‌گذاران دیگر

نگران کاهش شدید و ناگهانی قیمت‌ها بر اثر افزایش بی‌رویه قیمت‌ها نیستند. بدین سبب این امکان فراهم می‌شود که سرمایه‌گذاران با تحلیل و مدیریت سرمایه‌گذاری، برای کسب منفعت بیشتر حرکت کنند. مدیر نظارت بر بورس‌ها و بازارهای سازمان بورس خاطرنشان کرد: سرمایه‌گذاران در شرایط کنونی بازار می‌توانند تا حد زیادی در فضای مطمئن و کم ریسک معاملات خود را انجام دهند. بازار روز (۱۱ آبان) نیز گرچه عرضه‌های زیادی داشت، اما در کل به صورت متعادل ادامه پیدا کرد. در نتیجه معاملات روز، شاخص کل با افت ۴۸ واحدی و ارزش معاملات ۳۶۲ میلیارد تومانی، به کار خود پایان داد.

شاخص کل روز ۱۲ آبان ماه به مدد نماد فارس، توانست روزی مثبت را برای خود به ثبت برساند! اما ارزش معاملات این روز (۱۲ آبان) و روز قبل از آن (۱۱ آبان) که به نسبت هفته گذشته رو به بهبود بود، همچنان نشان از امیدواری سهامداران از بهبود شرایط در آینده دارد.

بازار روز ۱۳ آبان که با افزایش عرضه‌ها همراه بود، در ادامه به دلیل افت زیاد قیمت‌ها در برخی از نمادها و جذابیت قیمت برای خرید، با افزایش تقاضا برای خرید روبرو گردید. این فراز و نشیب بازار باعث شد تا شاخص کل که افت حدود ۲۰۰ واحدی را شروع کرده بود، در ادامه مجدداً به نقطه آغازین خود باز گردد و در نهایت به افت ۳۱ واحدی رضایت بدهد.

در اول روز ۱۴ آبان جلسه شورای پول و اعتبار برگزار شد تا در ارتباط با نرخ بهره بانکی تصمیم‌گیری شود. معامله‌گران انتظار داشتند که بر سر نرخ توافق شود که بازار سرمایه را برهم نزند. اگر توافق بر سر نرخ ۲۷ درصدی انجام شود که در بازار شنیده می‌شد تاثیرات منفی بر کل بازار سرمایه خواهد داشت.

بنابراین، در دو هفته‌ای که دو آزمون در آن انجام شد معامله‌گران دو هفته متفاوت را گذراندند. فضای ریسک‌پذیری کمتری در هفته دوم مشاهده می‌شد.

۶. آزمون فرضیات

فرضیه شماره ۱:

"بین میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران و میزان دانش فقهی رابطه معناداری وجود دارد."

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی معایم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

ارده‌بشت و خرداو ۱۳۹۳

جدول ۱. رابطه دانش فقهی با میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه سرمایه‌گذاران

دانش فقهی		آزمون نخست
۰/۱۶۵	مقدار پیرسون	میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران
۰/۱۰۱	سطح معناداری	
۱۰۰	تعداد	

جدول ۲. رابطه دانش فقهی با میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه سرمایه‌گذاران

دانش فقهی		آزمون دوم
۰/۱۶۳	مقدار پیرسون	میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران
۰/۱۰۱	سطح معناداری	
۹۸	تعداد	

با توجه به مقدار آزمون همبستگی پیرسون و سطح معناداری آن در هر دو آزمون می‌توان گفت که بین دو متغیر میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران و دانش فقهی رابطه معنا داری وجود ندارد.

فرضیه شماره ۲:

"بین میزان دانش فقهی و میزان دینداری رابطه معناداری وجود دارد."

جدول ۳. رابطه دانش فقهی با میزان دینداری

دانش فقهی		آزمون نخست
۰/۲۰۰	مقدار پیرسون	دینداری

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: بر سویی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

اربدی‌بشت و خرداوی ۱۳۹۳

۰/۰۴۶	سطح معناداری	
۱۰۰	تعداد	

جدول ۴. رابطه دانش فقهی با میزان دینداری

دانش فقهی	مقدار پیرسون	آزمون دوم
۰/۲۰۰	سطح معناداری	دینداری
۰/۰۴۵	تعداد	
۹۸		

با توجه به مقدار آزمون همبستگی پیرسون و سطح معناداری آن در هر دو آزمون می‌توان گفت که بین دو متغیر دینداری و دانش فقهی رابطه مستقیم و ضعیفی وجود دارد. بدین معنا که هرچه افراد دیندار تر شوند بر میزان دانش فقهی آنان افزوده می‌شود.

فرضیه شماره ۳:

"بین میزان دینداری و میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه سرمایه‌گذاران رابطه معناداری وجود دارد."

جدول ۵. رابطه میزان دینداری با میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران

دینداری	مقدار پیرسون	آزمون نخست
۰/۲۳۸	سطح معناداری	میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران
۰/۰۱۷	تعداد	
۱۰۰		

جدول ۶. رابطه میزان دینداری با میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه سرمایه‌گذاران

دینداری	مقدار پیرسون	آزمون دوم
۰/۲۳۶	سطح معناداری	میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران
۰/۰۱۸	تعداد	

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

اربدی‌بشت و خردلو ۱۳۹۳

۹۸	تعداد	
----	-------	--

با توجه به مقدار آزمون همبستگی پیرسون و سطح معناداری آن در هر دو آزمون می‌توان گفت که بین دو متغیر میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران و میزان دینداری رابطه مستقیم و ضعیفی وجود دارد، بدین معنا که هرچه افراد دیندارتر شوند بر میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران آنان افزوده می‌شود.

فرضیه شماره ۴:

"بین میزان دینداری و میزان آگاهی از قواعد لاضرر، اکل مال به باطل، غرر و ربا رابطه معناداری وجود دارد."

جدول ۷. رابطه میزان دینداری با آگاهی از قواعد لاضرر، اکل مال به باطل، غرر و ربا

آزمون نخست	لاضرر	اکل مال به باطل	غرر	ربا
مقدار اسپیرمن	۰/۱۰۸	۰/۳۰۲	-۰/۰۱۹	۰/۱۱۵
سطح معناداری	۰/۳۸۶	۰/۰۴۴	۰/۸۵۲	۰/۳۵۵
تعداد	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

جدول ۸. رابطه میزان دینداری با آگاهی از قواعد لاضرر، اکل مال به باطل، غرر و ربا

آزمون دوم	لاضرر	اکل مال به باطل	غرر	ربا
مقدار اسپیرمن	۰/۱۰۶	۰/۲۰۰	-۰/۰۱۸	۰/۱۱۵

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: بر سویی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

اربدی‌بشت و خردلو ۱۳۹۳

۰/۲۵۳	۰/۸۵۰	۰/۰۴۲	۰/۲۸۳	سطح معناداری
۹۸	۹۸	۹۸	۹۸	تعداد

همانطور که در جداول بالا مشاهده می‌شود فقط رابطه بین میزان دینداری و اکل مال به باطل معنادار است، بنابراین می‌توان گفت بین این دو متغیر رابطه مستقیم و ضعیفی وجود دارد، بدین معنا که هرچه بر میزان دینداری افزوده شود میزان آگاهی از قاعده اکل مال به باطل نیز افزوده می‌شود.

فرضیه شماره ۵:

"بین میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران و میزان آگاهی از قواعد لاضرر، اکل مال به باطل، غرر و ربا رابطه معناداری وجود دارد."

جدول ۹. رابطه میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه سرمایه‌گذاران با آگاهی از قواعد لاضرر، اکل مال به باطل، غرر و ربا

آزمون نخست		لاضرر	اکل مال به باطل	غرر	ربا
میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران	مقدار اسپیرمن	۰/۰۶۹	۰/۱۴۸	۰/۰۶۹	۰/۱۵۷
	سطح معناداری	۰/۴۹۳	۰/۱۴۱	۰/۴۹۶	۰/۱۲۰
	تعداد	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

جدول ۱۰. رابطه میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه سرمایه‌گذاران با آگاهی از قواعد لاضرر، اکل مال به باطل، غرر و ربا

آزمون دوم		لاضرر	اکل مال به باطل	غرر	ربا
میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در	مقدار اسپیرمن	۰/۰۶۷	۰/۱۴۶	۰/۰۶۸	۰/۱۵۸

۰/۱۱۹	۰/۴۹۳	۰/۱۴۲	۰/۴۹۱	سطح معناداری	معاملات بازار سرمایه‌گذاران
۹۸	۹۸	۹۸	۹۸	تعداد	

همان طور که در جداول بالا مشاهده می‌شود بین میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران و آگاهی از قواعد لاضرر، اکل مال به باطل، غرر و ربا هیچ رابطه معناداری وجود ندارد.

۷. نتایج مصاحبه با شرکت‌های کارگزاری

سه شرکت کارگزاری برای اظهارنظر در مورد اینکه آیا معامله‌گران بازار بدون توجه به قواعد اسلامی به معامله می‌پردازند مورد سوال قرار گرفتند. هر سه این شرکت‌ها بر این اعتقاد بودند که مادامی که بر معاملات سهام از نظر رعایت قواعد اسلامی از طرف فقها و مسئولین تنظیم مقررات بازار نظارت می‌گردد آن‌ها احساس می‌کردند که هیچ شبهه‌ای در معاملات وجود ندارد و عدم توجه و تمرکز معامله‌گران بر چهار قاعده مورد نظر ناشی از این امر است. به طور مثال شرکت کارگزاری اول ادعا می‌کرد که "در وهله اول وظیفه کمیته پذیرش است که بررسی کند و اگر شرکتی قوانین و مقررات شرع را در معاملات خود رعایت نکند (آگاهانه یا غیر آگاهانه) ما به ندرت مطلع می‌شویم و اگر مطلع شویم سهام آن‌ها را خرید و فروش نمی‌کنیم. سرانجام فرض ما بر این است که همه طبق ضوابط شرعی فعالیت می‌کنند مگر اینکه عکس آن ثابت شود و ما وظیفه‌ی بررسی داخلی شرکت را نداریم." شرکت کارگزاری دوم نیز بر این اعتقاد بود که "فرض بر این است که تمام بنگاه‌ها در چهارچوب قانون دارای منفعت برای خودش و جامعه است، اما گاهی ممکن است محصولات شرکتی دارای منع قانونی نباشد اما برای سلامتی مضر باشد که تقریباً هم اجتناب ناپذیر است و سیستم صنایع و سیستم اقتصادی باید برخورد کند و مسولیت با ما نیست. فرض بر این است که در جمهوری اسلامی چنین شرکت‌هایی وجود ندارند اما اگر هم وجود داشته باشد سعی می‌کنیم در این راستا حرکت نکنیم." شرکت کارگزاری سوم نیز اظهار می‌کرد که "چون بازار سرمایه دارای کمیته فقهی است تمام ارکان بازار به وسیله قانون و مقررات تحت نظارت هستند. کمیته فقهی از طریق قانون گذاری نظارت می‌کند و نظارت بر اجرای قانون توسط سازمان بورس انجام می‌شود. ساز و کارهای نظارتی به اندازه

ای قوی هست که بیشتر موارد را رصد و کشف کند و موارد محدودی از حیثه نظارت فرار می‌کنند. البته خود ما هم نسبت به این مساله پیگیر هستیم، اطلاعات را بررسی می‌کنیم و در مجامع شرکت می‌کنیم. لذا چون این شرکت‌ها تحت مقررات جمهوری اسلامی فعالیت می‌کنند، به چنین شرکت‌های اجازه فعالیت داده نمی‌شود."

۸. نتیجه‌گیری

هدف اصلی این پژوهش مطالعه پیرامون کاربرست قواعد معاملات اسلامی در قرارداد-های بازار سرمایه ایران توسط کنشگران بازار سهام بود که در راستای این هدف و براساس نظریه‌های قواعد اسلامی، یعنی قواعد لاضرر، اکل مال به باطل، غرر و ربا، فروض اساسی اسلامی در معاملات کنشگران بازار سرمایه از طریق پیمایش (روش آزمون مکرر) و در ادامه از طریق مصاحبه‌های مکمل نیمه ساختار یافته مورد آزمون قرار گرفت. حال نتایج به دست آمده از روش آزمون مکرر، نشان می‌دهد که بین میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه سرمایه‌گذاران و آگاهی از این چهار قاعده هیچ رابطه معناداری وجود ندارد.

نتایج به دست آمده از روش آزمون مکرر نشان می‌دهد که:

۱. بین دو متغیر میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران و دانش فقهی رابطه معناداری وجود ندارد.
۲. بین دو متغیر دینداری و دانش فقهی رابطه مستقیم و ضعیفی وجود دارد. بدین معنا که هرچه افراد دیندار تر شوند بر میزان دانش فقهی آنان افزوده می‌شود.
۳. بین دو متغیر میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران و میزان دینداری رابطه مستقیم و ضعیفی وجود دارد، بدین معنا که هرچه افراد دیندار تر شوند بر میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران آنان افزوده می‌شود.
۴. بین دو متغیر میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران و میزان دینداری رابطه مستقیم و ضعیفی وجود دارد، بدین معنا که هرچه افراد دیندار تر شوند بر میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران آنان افزوده می‌شود.

۵. بین دو متغیر میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران و میزان دینداری رابطه مستقیم و ضعیفی وجود دارد، بدین معنا که هرچه افراد دیندار تر شوند بر میزان دخالت ضوابط چهارگانه فقهی در معاملات بازار سرمایه‌گذاران آنان افزوده می‌شود.

این نتایج با نتایج به دست آمده از مصاحبه‌های مکمل نیمه ساختار یافته نیز همسویی داشت. نتیجه به دست آمده از مصاحبه‌ها نشان می‌دهد مادامی که بر معاملات سهام از نظر رعایت قواعد اسلامی، از طرف فقها و مسئولین تنظیم مقررات بازار نظارت می‌گردد، کنشگران احساس می‌کنند که هیچ شبهه‌ای در معاملات وجود ندارد و ساختار معاملات را اسلامی و شرعی مفروض می‌کنند، در نهایت این چنین تصور می‌شود که معامله‌گران بازار سرمایه نقش منفعلانه‌ای را نسبت به رعایت و دخالت قواعد اسلامی در معاملاتشان در پیش گرفته‌اند که به نظر می‌رسد یکی از عمده دلایل آن وجود کمیته فقهی مجرب و ساخت و ساز نظارتی حاکم بر بازار باشد که معامله‌گران به واسطه وجود آنها، خود از توجه و حساسیت مستقیم به اسلامی و شرعی بودن ساختار معاملات شانه خالی کرده‌اند و به گمان می‌رسد که عدم توجه و تمرکز معامله‌گران بر چهار قاعده مورد نظر ناشی از این امر باشد. حال با توجه به نقش بسیار مهم و حیاتی بازار سرمایه و سپس بازار اوراق بهادار بعنوان یکی از ارکان آن در چرخه و زنجیره اقتصاد هر کشور، لزوم آشنایی معامله‌گران آن با ضوابط عمومی چهارگانه ی حاکم بر قراردادهای بازارهای اسلامی و لزوم رعایت این ضوابط از سوی آنها در معاملاتشان به عنوان شرطی اساسی در موفقیت و کارآمدی این نهاد به شدت احساس می‌شود و از سویی دیگر توجه کنشگران حقیقی و حقوقی به این قواعد و رعایت این قواعد از سوی آنها نیز جدا از نظارت کمیته فقهی بر بازار، موضوعی بسیار مهم است و نشان دهنده ی نقش تعیین کننده ی عاملیت در ساختار نهایی معاملات می‌باشد. پس با توجه به نتایج به دست آمده، مطالب گفته شده و مشاهده نقش منفعلانه کنشگران بازار در کاربست قواعد اسلامی از طرفی، و لزوم ایفای نقش فعالانه آنها در این زمینه از طرفی دیگر، استلزام برقراری ساز و کاری منظم و اساسی برای تشویق و ایجاد انگیزه در معامله‌گران جهت ایفای نقشی فعال و مستقیم در راستای میزان رعایت قواعد اسلامی در چهارچوب معاملات بورس اوراق بهادار و تعامل بیشتر کنشگران با نهاد قانون گذاری (کمیته فقهی) و نهاد نظارتی (سازمان بورس) به شدت احساس و توصیه می‌شود.

سومین کنفرانس آکادمی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارت ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

اربدیشت و خرداد ۱۳۹۳

باشد که این نهاد مالی بتواند نقش خود را به عنوان یکی از بازارهای مالی بر اساس مبانی ارزشی و حقوقی اسلام بخوبی ایفا کند و در حرکت‌های مترقی اقتصاد اسلامی وام خود را ادا کرده باشد.

منابع

- آذر، عادل. الوانی، سید مهدی. دانایی فرد، حسن. (۱۳۹۰). روش شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع. تهران: انتشارات صفار. چاپ چهارم.
- آذر، عادل. الوانی، سید مهدی. دانایی فرد، حسن. (۱۳۹۱). روش شناسی پژوهش کمی در مدیریت: رویکردی جامع. تهران: انتشارات صفار. چاپ ششم.
- اصفهان، راغب. (۱۳۸۷). مفردات راغب. حسین خداپرست. قم: دفتر نشر نوید اسلام.
- اسماعیلی، اسماعیل. (۱۳۷۳). «اکل مال به باطل در بینش فقهی شیخ انصاری». مجله فقه، ش ۱. انصاری، شیخ مرتضی. (۱۴۲۰). مکاسب. مجمع الفکر الاسلامی.
- بجنوردی، سید محمد حسن. (۱۳۷۷). القواعد الفقهیه. قم: نشر الهادی. چاپ اول.
- بخش فرهنگی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. (۱۳۸۱). ربا. قم: بوستان کتاب.
- دراز، محمد عبدالله. (۱۴۰۷). الربا فی نظر القانون الاسلامی. بیروت: العصر الحدیث.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۰۴). صحاح اللغة. احمد عبدالغفور العطار. بیروت: مکتبه الاعلام الاسلامی.
- حسن زاده، علی. احمدیان، اعظم. (۱۳۹۱). «تاثیر ابزارهای مالی اسلامی در رشد سرمایه گذاری». مطالعات اقتصاد اسلامی. دوره ۵. ش ۹.
- کاتوزیان، محمدعلی همایون. (۱۳۷۷). ربا و بهره در اقتصاد سیاسی اسلام. در جامعه شناسی تاریخی ایران. علیرضا طیب. نشر مرکز. ص ۲۲۰-۱۹۶.
- سنا، پایگاه اطلاع رسانی بازار سرمایه ایران.
- طبرسی، ابوعلی الفضل بن الحسن. مجمع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- طوسی، محمد بن حسن. تهذیب الاحکام. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- فیروز آبادی، محمد بن یعقوب. قاموس اللغة.
- عاملی، شیخ حر. (۱۴۰۹). وسایل الشیعه. قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۳). بحار الانوار. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- محرابی، لیلیا. (۱۳۸۹). «موقعیت بانکداری و خدمات مالی اسلامی در کشور مالزی». تازه‌های اقتصاد. ش ۱۲۸.

سومین کنفرانس آکادمی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارت ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

اربدیشت و خرداد ۱۳۹۳

- محقق داماد، سید مصطفی. (۱۳۸۱). قواعد فقه. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی. چاپ نهم.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۹). القواعد الفقهیه. قم: مدرسه الامام علی بن ابیطالب. چاپ پنجم.
- موسوی خمینی، سید روح الله. (۱۳۷۹). البیع. موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی. چاپ اول.
- موسوی خمینی، سید روح الله. (۱۳۸۵). الرسائل. قم: موسسه اسماعیلیان. چاپ اول.
- موسوی خمینی، سید روح الله. (۱۴۱۶). تحریر الوسیله. قم: جامع مدرسین حوزه علمیه.
- موسوی، سید مرتضی. (۱۳۷۶). قاعده لاضرر و لاضرار. تقریر اباحت الشیخ ضیاء الدین عراقی. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- موسویان، سید عباس. (۱۳۸۷). ابزارهای مالی اسلامی (صکوک). تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. چاپ دوم.
- مومنی، منصور. (۱۳۸۶). تحلیل‌های آماری با استفاده از SPSS. تهران: انتشارات کتاب نو.
- نراقی، احمد. (۱۳۷۵). عوائدالایام. قم: دفتر تبلیغات حوزه علمیه. چاپ اول.
- نوری، حاج میرزا حسین. (محدث) (۱۴۰۸). مستدرک الوسائل. قم: مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث.
- Syed Ahmad. (1978). "The Concept and the Law of Riba in Modern Economic Environment".